

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صعود به قله های علم

روشن‌شناسی "قوای نفس"

تأليف:

دکتر مصطفی وائلی

استاد دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله (عج)

با همکاری:

دکتر عبدالرضا یابا محمدی

و مشارکت:

دکتر خدا بخش احمدی

دکتر هدایت صحرائی

اعضای هیأت علمی دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله (عج)

سرشناسه : قائمی، مصطفی
عنوان و نام پدیدآور : صعود به قله‌های علم یا روش‌شناسی "قوای نفس" / مولف مصطفی قائمی؛
با همکاری عبدالرضا بابامحمودی؛ و مشارکت خدابخش احمدی، هدایت صحرایی.
مشخصات نشر : تهران : انتشارات رسانه تخصصی، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری : ۳۷۲ص.

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۳۹۳-۰۰۱-۹

وضعیت فهرست نویسی : فبا

موضوع : علوم — روش‌شناسی

موضوع : شناخت (روش‌شناسی)

موضوع : دانش و دانش‌اندوزی — جنبه‌های مذهبی — اسلام

موضوع : انسان‌شناسی

موضوع : انسان (اسلام)

شناسه افزوده : بابامحمودی، عبدالرضا

شناسه افزوده : احمدی، خدابخش

شناسه افزوده : صحرایی، هدایت

رده بندی کنگره : ۱۳۹۱۱۷۵Q ۷ص ۱۵ق /

رده بندی دیویی : ۰۰۳

شماره کتابشناسی ملی : ۲۸۵۱۷۲۹

● نشانی: خیابان نوفل لوشاتو، نرسیده به تقاطع ولیمصر، خیابان رازی، پلاک ۳۹، واحد ۲
انتشارات رسانه تخصصی تلفن : ۰۹۱۲۳۰۴۹۱۰۹-۶۶۷۱/۱۳۳-۶۶۷۳۷۳۳۲

صعود به قله‌های علم

با روش‌شناسی "قوای نفس"

● مولف : دکتر مصطفی قائمی

● با همکاری : دکتر عبدالرضا بابامحمودی

● با مشارکت : دکتر خدابخش احمدی، دکتر هدایت صحرایی

● ویراستاری و صفحه‌آرایی : رسانه تخصصی

● نوبت چاپ : اول / ۱۳۹۱

● شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۳۹۳-۰۰۱-۹^۱ قیراژ : ۱۰۰۰ نسخه

● قیمت : ۱۱۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

مقدمه مؤلف.....	۹
بخش اول : انسان شناسی و نفس	
انسان شناسی.....	۱۷
اهمیت انسان شناسی.....	۱۸
انسان شناسی چیست؟.....	۲۱
انواع انسان شناسی.....	۲۱
انسان شناسی از یک باور تا بنیان علم.....	۲۳
بحران در انسان شناسی معاصر.....	۲۶
انسان شناسی دینی.....	۲۹
ویژگی های انسان شناسی دینی.....	۳۱
انسان در اسلام.....	۳۳
ارزش های انسان.....	۳۵
ضد ارزش ها.....	۳۹
مفهوم و ضرورت انسان شناسی در اسلام.....	۴۰
آثار خودشناسی.....	۴۲
علم النفس.....	۴۹
مفهوم نفس از دیدگاه قرآن.....	۴۹
نفس انسانی و قوای آن از منظر فلسفه و اخلاق.....	۵۱
طرح مسئله.....	۵۲
تاریخچه ی بحث نفس.....	۵۲
اهمیت علم النفس.....	۵۴
منابع.....	۵۶

بخش دوم : قوای نفس و علم

تولید علم در دنیای امروز و مشکلات آن.....	۶۱
جهان‌بینی لازمه ورود به راه علم و کمال علمی انسان.....	۶۴
جهان‌بینی و اصول ثابت ما در تولید علم.....	۶۷
اهمیت علم در جهان‌بینی اسلامی و اهمیت آن در پیشرفت علمی.....	۷۰
نقدی بر نظریه فرصیه و آزمون.....	۷۲
تولید علم و سلطه.....	۷۹
سلطه بر موجودات و اشیا.....	۷۹
سلطه چگونه حاصل می‌شود و نشانه آن چیست؟.....	۸۲
سلطه بیشتر با نفوذ بیشتر در اعیان مادی و اشیا.....	۸۳
خلق جدید، مرحله عالی‌تر سلطه.....	۸۴
قوانین ثابت در عالم با برنامه توأم آن در علم تجربی.....	۸۸
عدم اتفاق و بی‌قانونی در هستی.....	۸۹
رسیدن به دانش در پرتو نظام و برنامه.....	۹۰
اصل پیوستگی اجزای متکثر به یکدیگر با حاکمیت قوانین کلی.....	۹۰
رسیدن به مرز دانش با عبور از سطح به عمق.....	۹۱
عدم بی‌نظمی و نقص در عالم از دیدگاه قرآن.....	۹۷
ارتباط علوم با یکدیگر و عدم تفاوت در آنها.....	۹۹
سلطه علمی از طریق حرکت به سمت لایه‌های عمقی.....	۱۰۱
تفاوت علم و اطلاعات.....	۱۰۴
استفاده از قوای نفس در افزایش توان علمی.....	۱۰۶
قوای نفس از دیدگاه فلاسفه‌ی اسلامی.....	۱۰۶
عالم ماوراء.....	۱۱۶
نحوه‌ی ارتباط قوای نفس با عالم بیرون.....	۱۱۶
مراتب چهارگانه‌ی نفس ناطقه در تولید علم.....	۱۲۰
قوای نفس و نقش آن‌ها در علم‌آموزی.....	۱۲۰

۱۲۲	حقیقت نفس آدمی از دیدگاه امیرالمومنین علی(ع).....
۱۲۴	منابع.....

بخش سوم : حواس و علم‌آموزی

۱۲۹	استفاده از حواس برای علم‌آموزی.....
۱۳۲	قوة حس.....
۱۳۲	فیزیولوژی حس.....
۱۳۲	سلول‌های عصبی.....
۱۳۵	سیناپس.....
۱۳۶	دستگاه عصبی.....
۱۳۷	مقایسه‌ی توانایی‌های حسی انسان با حیوان و نقش آن در فراگیری علم.....
۱۴۶	یادگیری و حافظه.....
۱۴۶	یادگیری در سطح سلولی.....
۱۴۸	حافظه.....
۱۵۲	تاثیر تقویت حواس و حافظه در علم‌آموزی.....

بخش چهارم : تفکر، خیال، وهم و خواب و ظرفیت آنها در علم‌آموزی

۱۵۷	تفکر، اجزای آن و نقش آن در علم‌آموزی.....
۱۵۹	چیستی تفکر.....
۱۶۳	مراحل تفکر.....
۱۶۵	قوة خیال.....
۱۷۷	ظرفیت‌های قوة خیال در تولید علم.....
۱۷۹	دعوت به مشاهدی ملکوت.....
۱۸۲	راهکارهای تخیل مفید.....
۱۸۲	کنترل قوة خیال با قوة عقل.....
۱۸۹	قوة وهم و نقش آن در تولید علم.....

۱۸۹.....	چیستی وهم.....
۱۹۲.....	ترسیم ارتباط اجزاء با یکدیگر توسط قوه وهم.....
۱۹۳.....	تلاش در شبیه‌سازی و بیان مثال.....
۱۹۵.....	ترکیب تصاویر و خلق تصویر مرکب.....
۱۹۶.....	گردش دادن معانی حاصل شده در قوه وهم یا تصاویر و قوه خیال.....
۱۹۸.....	نقش تفکر در گردش مداوم بین تخیل و معانی.....
۲۰۱.....	الهام گرفتن از طبیعت با مشاهده دقیق و عالمانه.....
۲۰۳.....	تاثیر مذاکره و مباحثه علمی در تقویت قوه وهم.....
۲۰۴.....	نشانه‌های فردی که به مهارت استفاده از قوه وهمیه دست یافته است.....
۲۰۵.....	نشانه‌های فرد متوهم چیست؟.....
۲۰۶.....	نگارش یک مقاله علمی با استفاده از قوای نفس.....
۲۰۷.....	خواب و ظرفیت‌های آن در علم‌اندوزی.....
۲۱۱.....	ظرفیت خواب در علم‌اندوزی.....
۲۱۲.....	ظرفیت خواب حسی در علم‌اندوزی.....
۲۱۳.....	خواب خیالی.....
۲۱۷.....	خواب عقلی و رؤیای صادقه.....
۲۲۰.....	نحوه بهره‌برداری از خواب.....
۲۲۳.....	ویژگی‌های خواب حسی.....
۲۲۶.....	دیدگاه علم روان‌شناسی پیرامون خواب و رؤیا.....
۲۳۰.....	نقش رؤیا در تفکر.....
۲۴۰.....	استفاده از خواب مصنوعی در تفکر.....
۲۴۷.....	مرحله خواب خیالی.....
۲۵۲.....	منابع.....

بخش پنجم : جایگاه عقل در تولید علم و کشفیات علمی

۲۵۷.....	معنای لغوی و اصطلاحی عقل.....
۲۵۹.....	عقل در نگاه فیلسوفان.....

۲۵۹	عقل در اصطلاح.....
۲۶۳	مراتب عقل.....
۲۶۳	عقل نظری.....
۲۶۶	عقل عملی.....
۲۶۷	نظریه معرفت.....
۲۶۸	کاربرد معنی عقل در علم‌آموزی.....
۲۶۸	عقل در قوس صعود.....
۲۷۳	عقل در قوس نزول.....
۲۷۷	رابطه خرد و دانش.....
۲۷۸	ویژگی‌های دانشمند متعقل.....
۲۷۸	منظم شدن امور.....
۲۷۹	نقد استنتاجات قوه وهم.....
۲۷۹	قدرت خلاقیت و تولید جدید.....
۲۸۰	تبدیل فکر درست به عمل صحیح.....
۲۸۱	کنترل و هدایت قوای نفس اعم از حس و خیال و وهم.....
۲۸۱	مسلط به راه‌های متعدد در رسیدن به موضوع.....
۲۸۲	رهایی از وسوسه‌های انسانی و شیطانی.....
۲۸۳	راه‌کارهای تقویت عقل.....
۲۹۰	عقل و علم.....
۲۹۷	تفاوت بروز و ظهور قوه وهم با قوه عقل.....
۲۹۷	سرعت استنتاج.....
۲۹۷	امکان خطا و اشتباه.....
۳۰۲	ارزش والای عقل.....
۳۱۵	آزمون صحت علمی.....
۳۱۶	تبدیل معقول به محسوس و محسوس به معقول.....
۳۱۹	موانع کسب عقل.....
۳۲۰	ارتباط نظم درونی با فعال شدن عقل.....

۳۲۴.....	چگونه باید عقل اجتماعی را زنده کرد.....
۳۲۶.....	قرآن و اهمیت تفکر و تعقل در آن.....
۳۳۱.....	عقل در قرآن کریم.....
۳۳۳.....	عناصر و محورهای تفکر و تعقل.....
۳۳۴.....	اصول تفکر و تعقل.....
۳۳۴.....	آفات تفکر و تعقل.....
۳۳۵.....	کاربردهای عمل تعقل در قرآن.....
۳۴۳.....	روش‌های قرآن کریم برای پرورش تفکر.....
۳۴۵.....	استفاده از عبارات حسی و تصویری.....
۳۴۷.....	مقایسه امور متقابل و توجه دادن به دو سر طیف.....
۳۴۸.....	افزایش گنجینه داده‌های ذهنی و ارائه اطلاعات اولیه.....
۳۴۹.....	تعمیم دادن از جزء به کل.....
۳۵۰.....	پرهیز از پیروزی محض از عادات اجتماعی و روش‌های گذشتگان.....
۳۵۷.....	ارائه مدلی قرآنی برای رسید به معرفت.....
۳۵۹.....	آینده پژوهی.....
۳۶۰.....	ضرورت آینده پژوهی.....
۳۶۶.....	پیش بردن حال به آینده.....
۳۶۷.....	مسیر به کارگیری عقل در آینده پژوهی.....
۳۶۹.....	منابع.....

مقدمه مؤلف

در عصر حاضر که آن را عصر دانایی می‌نامند، تولید و بهره‌گیری از دانش نقش نخست را در پیشرفت کشورها بر عهده دارد. بی‌گمان امروزه کسب قدرت، ثروت، رفاه اجتماعی و موقعیت بین‌المللی بدون پشتوانه‌ی علمی، امری ناممکن است. کشورهایی که هم اکنون رتبه‌های والایی را در سطح بین‌الملل دارند کوشش می‌کنند تا با استفاده‌ی بهینه از دانش، موقعیت خویش را در سطح جهان ارتقا بخشند. علم و دانایی چیرگی بی‌چون و چرای انسان بر سایر موجودات و مخلوقات را فراهم آورده و در یک نگاه می‌توان دریافت که تمامی این توانمندی‌ها از علم سرچشمه گرفته و در پیشینه‌ی تمدن بشری نیز این امر قابل اثبات، متجلی است. با پذیرش حقیقت فوق، به این نتیجه دست می‌یابیم که هر کس بتواند رموز مربوط به پدیده‌های علمی را بیشتر رمزگشایی کند، به دلیل سلطه‌افزونت، در عرصه رقابت‌های بین‌المللی موفق تر خواهد بود. دانشمندان علوم تجربی، راه مشخصی را برای کسب علم و تبدیل آن به فن‌آوری و کسب ثروت و قدرت ذکر کرده‌اند و کتب و مقالات متعددی در این زمینه منتشر نموده‌اند که این روش قدرت خود را در پیشبرد علم و دانش بشری نشان داده است. این مسیر؛ یعنی تجربه‌گرایی صرف اکنون با چالش‌ها و موانعی رو به روست که توان آن را در حل مسئله کاسته است.

در یک دوره زمانی هم، علم در گاهواره اسلام رشد و نمو پیدا کرد و در مدت کوتاهی آثار شگرف خود را به شکل تمدن درخشان اسلامی به نمایش گذاشت. تفاوت‌هایی بین شیوه‌های کسب علم در تمدن اسلامی با تمدن امروز وجود داشت که عمده‌ی آن ناشی از تفاوت بین تمدن غرب و تمدن اسلام در جهان‌بینی و تعریف فلسفی از انسان بود. اگر تصور کنیم که جهان‌بینی الهی اسلام و تعریف وی از انسان و قوای نفس او ارتباطی با کسب علم نداشته و این اعتقادات نیز ارتباطی با کسب علم و پیشرفت آن ندارد، تصور صحیحی به نظر نمی‌رسد. اسلام در لحظه‌ی تولد خود با پیام خداوند در قالب وحی مبتنی

بر آیه‌ای که به پیامبر فرمان "اقرا" (بخوان) را ابلاغ می‌کرد شروع به تمدن سازی کرد. حضرت محمد(ص) علم‌آموزی را فریضه دینی خوانده و شرط آزادی اسیران جنگی را آموزش خواندن و نوشتن به یک مسلمان قرار دادند.

پس از چندی این مکتب توانست گوه‌رهای بزرگ و ارزشمندی را در جهان علم به نمایش بگذارد که حکایت از راه و شیوه خاص این مکتب در علم اندوزی و کسب علم دارد. در همین حال، نگرش و برخورد سایر ادیان به دانش نیز پیش روی ماست و در تاریخ شاهد بودیم که برخورد کلیسا با دانشمندان باعث پشت کردن و قهر کردن دانشمندان از مذهب ارائه شده توسط کلیسا شد و بعد از آن، رنسانس علم و انقلاب صنعتی در اروپا شکل گرفت. این دو نوع نگرش و سرانجام آن، در تمدن علمی جامعه همواره پیش چشم ما قرار دارد و اثبات کننده تفاوت نگرش اسلام و مسیحیت به پدیده دانایی و فرایند دانش است.

در مکتب اسلام، این دعوت به علم، از انسان‌شناسی اسلامی شروع می‌شود و رهرو علمی مراتب وجودی انسان و قوای آن را در قالب مفاهیم مشهور به علم النفس فرا می‌گیرد. آن چه در کتب علم النفس در خصوص قوای نفس از منظر علمای اسلامی مورد بحث قرار گرفته بود، ذخایر گرانمایی به شمار می‌آید که می‌تواند در زمینه‌ی کسب علم و پیشبرد آن نقش بسزایی داشته باشد. اما در زمان حاضر، به دلیل نگرش مادی علوم تجربی منبسط از اندیشه غرب، این ابعاد انسان و توانمندی‌های آن در تولید دانش مورد غفلت قرار گرفته است.

امروز، دانش و فرهنگ و منش علمی غرب سایه‌ای بر حیات علمی دانشمندان ایرانی افکنده است، که اگرچه باید تمام نکات مثبت و مطلوب این روش‌ها را نیز کسب و موردآوری کرد، اما محو آثار نامطلوب آن با بازگشت به داشته‌های خویش و یک دگرسانی جذبی و همه‌گیر میسر خواهد گشت. آنچه باید آیین و مرام علمی دانشمندان ما را معین سازد، شیوه‌ی اسلامی تولید علم و برگرفته از مکتب امام صادق(ع) خواهد بود. برای تحقق این امر، دگرپاره باید مکتبی را نوزایی کرد که یک بار فرصت یافت شاگردانی را تربیت کرده و آیین

نوینی را در تولید علم بنیان گذارد. این مکتب نیاز به تبیین جنبه‌های نظری دارد و باید مدل تولید علم مبتنی بر این اندیشه بی‌بدیل، طراحی و عرضه گردد.

هرچند تلاش شده است تا نوشتار حاضر گام‌هایی در راستای نیل به این مهم شمار آید اما تردیدی نیست که ذخایر بی‌پایان مکتب غنی اسلام و دانشمندان پیرو آن، در آینده در بجه‌های دیگری را نیز بر روی جهان دانش خواهند گشود که خود مبنای تحولات آتی خواهد شد و این گیری آن در زمان ظهور حضرت مهدی علیه‌السلام خواهد بود.

در باب چگونگی شکل گیری این کتاب گفتنی است که از سالیان پیش مباحثی از علم النفس ذهن مرا به خود معطوف ساخته بود؛ چرا که در مقام یک دانش بنیادین لازم است هر فعالیت علمی را با شناخت انسان آغاز کرد. این موضوع موجب گردید کتاب «معرفت نفس» تألیف حضرت آیت‌الله حسن‌زاده آملی را چندین بار مطالعه نمایم.

خوش‌بختانه کتاب مزبور در قالب جلسات درسی دانشجویی تدوین شده و در بازه‌هایی چند با زبان و نگارش قابل فهم دانشجویان به زیور طبع آراسته شده بود. غالب اوقات فراغت اینجانب به این موضوع اختصاص می‌یافت، اما اشتغال به مطالعات و امور پزشکی امکان بررسی ژرف در خصوص آن را از من سلب می‌نمود. تا اینکه بیانات مقام معظم رهبری، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، پیرامون علم و فن‌آوری، نهضت نرم‌افزاری، شکستن مرزهای دانش و سایر توصیه‌های ایشان در دهی اخیر موجب گردید تا با مذاقه افزون‌تری به موضوع یاد شده پرداخته و تألیف کتاب حاضر را مد نظر قرار دهم.

به نظر می‌رسد متون تألیفی علم النفس که هم‌اکنون در دسترس مخاطبان است، واجد مطالب سنگین فلسفی و گاه تکراری بوده و در آن‌ها کمتر به جنبه‌های کاربردی این معرفت، در راستای تولید علم مخصوصاً برای ناآشنایان مقدمات فلسفی توجه شده است، لذا بر آن شدم تا به ارایه شیوه‌ای جدید مبتنی بر علم النفس برای علم‌آموزی مبتنی بر مفاهیم رفیع انسان‌شناسی اسلامی بپردازم.

ابتدا، ضمن دعوت از همکاران متخصص روان‌شناسی و فیزیولوژی اعصاب آقایان دکتر خدابخش احمدی و دکتر هدایت صحرایی، نگارش بخش‌های مربوط به دیدگاه‌های

روان‌شناختی به ایشان واگذار گردید و سپس مباحث، در جمع همکاران فوق و سایر متخصصین امر در حوزه‌ی علوم فلسفی بارها مورد نقد قرار گرفت و ضمن مطالعه‌ی تطبیقی تلاش شد جنبه‌های کاربردی آن‌ها در کسب علم مورد استفاده قرار گیرد. در بررسی بعدی مشخص شد که این بخش‌ها باعث سنگین شدن مباحث و نقد صحیح کتاب خواهد شد.

مطالب گردآمده در کتاب قبلی مؤلف یعنی "راه تسخیر علمی عالم از طریق قوای نفس" در دوره‌های دکترای مدیریت تحقیقات تدریس و به سئوالات مطروحه پاسخ داده شد و از نظرات و پیشنهادهای دیگران نیز بهره‌مند شدیم و تصمیم بر آن شد که کتاب مورد بازبینی و تدوین مجدد قرار گیرد آقای دکتر عبدالرضا بابامحمودی، در دوره دکترای مدیریت تحقیقات مساعدت نمودند تا در ویرایش دوم کتاب تغییراتی در بخش‌های مختلف حاصل شود و ضمن کاربردی‌تر کردن مباحث، بخش‌های جدیدی نیز اضافه شود و کتاب جدیدی حاصل شود که اکنون پیش روی شما است.

بدیهی است جنبه‌های نظری موضوع علم النفس بسیار گسترده‌تر از محتویات این کتاب است و خوانندگان محترم می‌توانند برای مطالعه بیشتر به کتب تخصصی مربوطه مراجعه نمایند.

به علت رشته تحصیلی مؤلف، بیشتر مثال‌های مورد استفاده در کتاب با حوزه‌های پزشکی مرتبط است، اما مخاطبین سایر رشته‌های تخصصی نیز می‌توانند بر مبنای اصول ذکر شده برای تبیین بهتر مطلب از مثال‌های رشته خود استفاده کنند.

در این کتاب سعی شد مبتنی بر قوای ظاهری و باطنی انسان که در علم النفس مطرح شده است چنین استنتاج شود که علم تنها حاصل قوای ظاهر نیست بلکه قوای باطن نیز در آن سهیم هستند و اگر انسان بتواند قوای باطن را به درستی شناسایی و از تمام ظرفیت آنها بهره‌برداری نماید، خواهد توانست افق‌های جدیدی را در مقابل خویش گشوده و با سرعت بیشتر و دقت و صحت افزون‌تری به حل مسائل خویش بپردازد.

بی‌تردید، سبقت‌گیرندگان این قلمرو قادر خواهند بود در چنین مسیری گام‌های بلندتری برداشته و افق‌های فروزانی را فرا راه پویندگان راستین دانش و خاصه این شاخه‌ی زیر بنایی بگشایند. در کتاب حاضر نیز تلاش به عمل آمده است تا این علم با شکل و زبان امروزی و در عین حال به صورت کاربردی مورد کنکاش قرار گیرد. مباحث علم‌النفس که در کتب فلاسفه و اندیشمندان مسلمان آمده است در این کتاب برای دانشجویان و دانشگاهیانی که آشنایی چندانی با مبانی فلسفی و واژگان آن ندارند به زبانی روان‌تر نگاشته شده است.

امید می‌رود این نگارش بتواند انگیزه‌ی کافی برای خبرگان علمی در این رشته را به گونه‌ای برانگیزد که آثار اختصاصی و متعددی برای گروه‌های مختلف تدوین و به شکل کاربردی در پایه‌های مختلف تحصیلی از آن استفاده شود.

متمنی است خوانندگان محترم با مطالعه کتاب حاضر و بیان نظرات خود ما را در ویراست‌های بعدی این کتاب یاری نمایند و مطالب و انتقادات و پیشنهاد‌های خود را به آدرس رایانه‌ای (mghaneei@hbi.ir) ارسال فرمایند.

دکتر مصطفی قانعی

استاد دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله(عج)